

Rácz Zsófia

56

A Rákóczifalvi aranyember és más emberalakok az avar korból

Az avar kor első felének (6. század vége – 7. század) tárgyain ritkán jelennek meg emberábrázolások, csupán néhány övcsaton, övvereten, illetve szíjvégen, fibulán és csonttárgyon fordulnak elő egész alakok vagy emberi arcok. E képek különböző kultúrkörök lenyomatát tükrözik: találunk köztük Meroving-germán képtípust (pl. a kölked-feketekapui avar kori temető 119. sírjából származó ezüstcsat), bizánci import vagy mediterrán stílusú darabot (ilyen a hajdúdorogi, szakállas férfifejet ábrázoló övcsat) és steppei típusú ábrázolást is (pl. a noszai csonttárgyon látható bekarcolt férfialakok). A 8. századi díszítőművészetbe, az öntött bronz övveretek motívumkincsébe azonban már szilárdan beépültek az antropomorf elemek, amit a vadászat, állatküzdemi jelenet vagy lovaglás közben bemutatott figurák, valamint a mediterrán stílusú császárportrét utánozó veretek sora is mutat. A késő avar kultúra csúcsterméke a nagyszentmiklósi aranykincs, amelynek két korszóján is feltűnnek változatos tevékenységeket végző emberi alakok.

Rákóczifalva-Bagi-föld,
8/A lelőhely

A kölked-feketekapui
avar kori temető
119. sírjából
származó ezüstcsat
(MNM©2022)

A hajdúdorogi 1. sír csatja

A korábbi, 7. századi anyagi kultúra különleges darabjai azok a kis méretű (3,6–3,8 cm) tárgyak, amelyek sematikus, szemből ábrázolva jelenítenek meg emberfigurákat. Az első ilyen – jó minőségű, ezüsből öntött, aranyozott, hátoldalán felerősítő szegekkel ellátott – leletet 1878-ban vásárolta meg a Magyar Nemzeti Múzeum; az ismeretlen lelőhelyű példány sokáig unikálisnak számított az avar emléktárhelyekben. A masszív kialakítás és az egybeöntött nagy szegecs arra utalnak, hogy egykor faalapra erősíthették, korabeli példák alapján nyeret díszíthették.

A következő hasonló tárgy 2006-ban került elő a rákóczipfalvi (Jász-Nagykun-Szolnok megye) ásatáson, a feltárandó terület fémkereső műszeres átvizsgálásakor. Az aranyemberke anyagában és az előállítás technikájában is különbözik az előbb említettől: lemezből készült, trébelt és granulált – azaz kis aranygolyócskával díszített – ötvöstárgy. E lelet jelentőségére az előkerülés körülményei világítanak rá, amit Bacskai István fémkereső műszeres szakember elmondása alapján rekonstruálhatunk: nem csupán az aranyfigura, hanem néhány préselt, rovátkolt 7. századi bronzsúlyvég, félgömb alakú lószerszámveretek, öntött bronzcsatok is előkerültek a humuszrétegben, kb. 25 m²-es felületen, 15–40 cm-es mélységben. Mint arra később fény derült, a lelőhelyen egy nagy kiterjedésű, 240 sírból álló avar temető húzódott. A leletek értelmezése kérdéses: lehetséges, hogy egy, a nagy temető alapításával egyidejű, korai sírnak a tárgyai kerültek elő, amelyet a területen lévő nyárfasor telepítésekor megbolygattak. Azt sem lehet azonban kizárni, hogy egy

A noszai csonttárgy

(halotti) áldozati leletről van szó. A lószerszámveretek megléte erősíti ezt az elképzelést, hiszen a lovas felszereléshez tartozó tárgyak gyakori elemei a kis mélységbe elásott, úgynevezett rituális depóleleteknek.

Egy harmadik emberalakú tárgy is fémkereső műszeres kutatások segítségével vált közkinccsé 2008 májusában, az M6-os autópálya építését megelőző feltárásokon (Paks-Gyapa 15. lelőhely). E lelet érdekessége, hogy a tömör bronzöntvény sima hátoldalán nincs semmiféle felerősítésre utaló nyom: kialakítása megfelel az avar korból nagy számban ismert préselőminták jellegzetességeinek. Ez esetben is préselőtőről, esetleg öntőmintáról lehet szó. További hasonló emberalakok kerültek elő a Dél-Alföld két fontos, avar kori temetőjében is, Szegváron és Makón.

A 6–7. századi Európában más területekről is ismerünk szemből ábrázolt emberfigurákat: az ukrajnai Közép-Dnyeper-vidéken, a Dnyeper déli folyása mentén és az Észak-Kaukázus térségében, valamint a Balkánon is előfordulnak a Kárpát-medenceiekkel többé-kevésbé rokon leletek.

A népvándorlás kori antropomorf figurák népes csoportját alkotják a kezdetben a Fekete-tenger északi partvidékén, majd nagy számban a Kaukázus térségében felbukkanó, erősen stilizált, bronzból vagy ezüsből öntött amulettek is, amelyeknek egészen a 9. századig nyomom követhető a divatjuk. A Kaukázuson kívül ezek eljutottak a Don, a Krím, az Ural és az Aral-tó vidékére is.

A kelet- és délkelet-európai emberalakú tárgyak funkciója többféle lehet, ahogy ezt a Kárpát-medencei leleteknél is láthattuk: leggyakrabban lószerszámdíszként, nyeregkápa-veretként azonosíthatóak, ám nyakban vagy ruhán viselt csüngődíszek formájában is előfordulhatnak, és préselőmin-

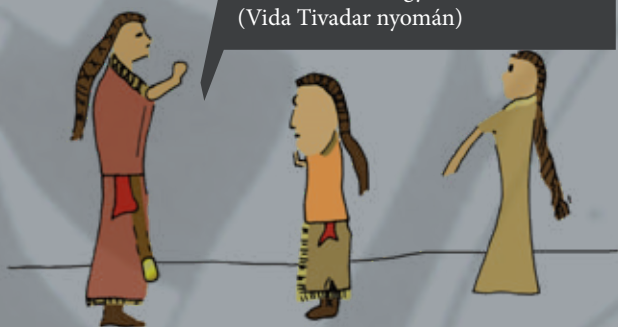
Ezüst emberalak, valószínűleg nyeregveret a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből, ismeretlen lelőhely (MNM©2022)

Paks-Gyapa 15. lelőhely

ták is felbukkannak köztük. László Gyula az ukrainai martynivkai és a Mala Pereščepinaó-i kincsben lelt állat- és emberalakos vereteket nyeregkapadíszként rekonstruálta. Ehhez kapcsolódóan meg kell még említenünk, hogy az antropomorf figurák gyakran nem önállóan, hanem összetett képként jelennek meg: a Közép-Dnyeper és a Kaukázus térségéből is ismerünk olyan leletegyütteseket, ahol az emberalakok szembenéző állatfigurák (pl. lovak, orosz-lánypár) között kapnak helyet.

A noszai csonttárgy emberábrázolásai (Vida Tivadar nyomán)

A szembeforduló állatokkal díszített nyergek hun kori és hun kor utáni, steppei környezetben is előfordulnak (pl. Altinkazgan, Kazahsztán). Ugyanakkor az állatpárok közé helyezett emberi arcok egy másik hagyományt testesítenek meg: inkább a Mediterráneum térségének dísznyergeire jellemzőek. Ezek legszebb példája egy magánygyűjteményben őrzött (korábban a müncheni Régészeti Gyűjteményben kiállított) arany ötvösremek.

Az áttört díszű veret középpontjában kis emberfej látható, amelyet két oldalról delfinpár vesz közre. A nyeregre szerelt állat- és emberalakoknak/maszkoknak általánosan elterjedt óvó-védő szerepet tulajdonítanak.

Az egész alakos, statikusan ábrázolt antropomorf figura a késői avar ötvösművészetben is fel-felbukkan. Kassa-Zsebesről ismerünk egy bizánci típusú, gombos végű szíjvéget hasonló emberalakokkal díszítve, ezen kívül a női övről lefüggő (tarsoly)korongoknak is jellegzetes, ám ritkán alkalmazott díszje volt (Tiszafüred, Tiszaderzs).

Emberábrázolás a nagyszentmiklósi kincsről („a győztes fejedelem”)

Arany emberalakú csüngődísz Rákóczifalváról

Az egész alakokról az emberi arcokra áttérve, a 6–7. században a hun koriakhoz hasonló, szembenéző emberfej ábrázolás szinte teljesen ismeretlen. Kivételt jelentenek a csengődi aranyozott bronz övvereteken látható csúcsos sapkás, nagy fülű és széles orrú emberfejek. Az önálló arcábrázolások mellett a motívum azonban számos kistárgyon felbukkan még, így pl. az emberi arc vagy annak elemei mind a bizánci, mind a germán típusú övveretek motívumkincsének a részévé váltak. A késő avar korban az arcábrázolás hagyományát folytatják az arcos csörgők is. Ezek nagyjából gyermeksírokból származnak, de előfordulnak férfi- és női temetkezésekben is, továbbá lószerszámot is díszíthettek velük. Míg a díszítetlen vas- és bronzcsörgők elsősorban szegényesebb temetkezésekből kerültek elő, az emberarcos példányok egy része kifejezetten gazdag lovas, veretes lószerszám vagy övveretes sírban feküdt (pl. Komárom-Hajógyár). Az avar sírok csörgőleletei arról tanúskodnak, hogy – elsősorban a gyermekek – rontást űző célból viseltek csörgőt az övükön, a csuklójukon avagy a nyakukban. Hasonló lehetett a lovak kantárjára akasztott csörgők funkciója is. Az állatokra aggatott harangok és csörgők szokása igen széles körben elterjedt, a csörgős lószerszám pedig elsősorban az előkelők körében volt jellemző. Ennek a szokásnak a meglétét bizonyítja néhány késő avar sírból származó csörgős kantár is. A lószerszámhoz tartozó emberfejes csörgőkkel kapcsolatban

egy másik értelmezési lehetőség is felmerül az apotropikus [‘bajelhárító – a szerk.] karakter mellett: a hun kori arcos veretek, e lószerszámról lecsüngő díszítmények az ellenség levágott fejét szimbolizálhatták. Ezt az értelmezést támasztja alá egy, a Dumbarton Oaks gyűjteményben őrzött perzsa phalera [korong alakú dísz – a szerk.], egy Ermitázs-beli ezüstedény, valamint a nagyszentmiklósi kincs 2. korszójának győztes fejedelem jelenete is. Lehetséges, hogy az arcos csörgők esetében a csörgő „emberfejjé alakítása” is erre az elképzelésre vezethető vissza.

Avar kori arcos csörgők: 1. Nové Zámky/Érsekújvár 175. sír (Čilinská nyomán); 2. Komárno-Lodenica/Komárom-Hajógyár 107. sír (Trugly nyomán); 3. Keszthely-Városi temető (Hampel nyomán); 4. Szentés-Berekhat 23. sír (Kürti-Lőrinczy nyomán); 5. Rákóczifalva-Bagi-föld, 8/A lelőhely, 808/942. sír

